

PIPAKÉSZSÉGEK SZABOLCS MEGYÉBEN

Szabolcs megye ma már nem tartozik az önálló közigazgatási egységek közé. Különállását az 1950. évben törvényes intézkedéssel megszüntették, s részeit az ugyanakkor létrehozott *Szabolcs-Szatmár, Hajdú-Bihar és Borsod-Abaúj-Zemplén megyék* közt megosztották. Hogy tanulmányom címében mégis csak a Szabolcs megye közigazgatási nevet említettem, annak a magyarázata az, hogy a pipakésztségekre vonatkozó adatgyűjtésemet az osztatlan Szabolcs megye területén végeztem.

A dohányzásra a *második világháborúig* — vagyis 1938-ig — legáltalánosabban a pipát használták. A dohány szívására *teljesen felszerelt pipa* — a *pipakésztség* — részei a *pipán* kívül a *pipaszár*, és (ahol szükséges) a *pipaszínór*.

A pipák többségükben *égetett agyagból* valók voltak. De került köztük *műkőből, tajtékából, sőt növényi anyagból* való is, fölös számban.

A pipának megkülönböztették a *száját*, az *oldalát*, az *alját*, a *nyakát*, a *karimáját* és a *lyukát*. (Az oldalát nevezték *derekának* is. Az alját lefelé való állásában *s...ének*, felfordított helyzetében pedig *fejének* is mondták.) A pipa belső részéből a nyakán levő lyukába vezető részt *torkaként* tartották számon. A *rezes pipánál* azután még a *rezét* is. (Néha kettőt is: egyet a száján s egyet a nyakán.) Úgyszintén a *kupakját* is. Utóbbinak megint csak megkülönböztették a *sarkát*, a *kattantóját*, a *szelelőjét* és a *gombját*. Amelyiknek a nyaka rezes volt, annak a *fülét* is. A nagyon díszes kupakjának a *cifráját* is (10. kép).

Az első pipák valószínűleg Debrecenből kerültek Szabolcs megyébe. Régebben ugyanis ez a nagy kálvinista város volt a mértékadó a *módi* terén a kálvinista Tiszántúlon.

A debreceni pipa sajtóságon be is lopta magát a Szabolcs megyei betlehemes pásztortréfába:

Első pásztor: Hova, hova, öreg?

Öreg bundás: Megyek Betlehembe, kis Jézust imádni.

Első pásztor: Hova-hova? Debrecenbe? Kis veres pipát csinálni?

Öreg bundás: Nem oda, te! Betlehembe stb., stb.¹

Eszerint Szabolcs megyében egy időtájban a debreceni kis veres pipa nagyon népszerű lehetett (11. kép).

Ötven-hatvan évvel ezelőtt azonban már divatját múlta. Akkortájban ugyanis itt már egy fehér debreceni pipaféleség volt a legkedveltebb. Ezt a pipát már én is ismertem. Agyagból készült. Vonalas volt. A vonalak az alján

¹ Bodnár Bálint adata (Kisvárdá).

át a nyaka közepéig terjedtek. A vonalak köze pedig durva volt. [A *sercegős* (kénes) *gyufa* jól meggyúlt rajta.] A pipa kupakja gömbölyű és gombos volt.

Kétségtelen, hogy Debrecenben ezen a két pipaféleségen kívül másokat is készítettek. *Ecsedi István* például harmincegyet sorolt fel onnan a régebbiekből és tizennégyet az újabbakból.² Hogy miért volt mégis csak a kis veres és a vonalas fehér pipa „debreceni” Szabolcs megyében? Erre a kérdésre nem lehet más a felelet: A debreceni pipakészítők ezekkel a pipaféleségekkel elsőként jelenhettek meg a szabolcsi vásárokon. Készíthettek azután mások — mint ahogy készítettek is — hasonló pipákat — a debreceni név rajtuk maradt.

Az *Ecsedi István* által *kis magyar pipának* nevezett pipaféleség volt a szabolcsiai debreceni kis veres pipája. Ez kisebb volt a szokásosnál. Különbösen sima oldalú, cifrázott (de nem csipkézett) rezű, és gömbölyű kúpakú. Kevés pénz kellett a megvételéhez. Kevés dohány is ment bele. Mindenképpen szegény embernek való portéka volt. A fehér színű debreceni pipa kimaradt *Ecsedi István* felsorolásából. Pedig érdemes lett volna róla beszélnie, és nála elidőznie. Idegenből került ugyanis az anyaga Debrecenbe, ami már a debreceni pipagyártás válságának világos jele volt.

Az *Ecsedi István* által közölt régi debreceni pipák rajzait sok szabolcsi pipás embernek megmutattam.³ Azok azonban kevés szabolcsi használatú pipa képét ismerték fel köztük. Ilyen volt a *gyűrűs*, a *csillagos* és a *társas pipa*. A gyűrűs pipát általánosan használták. A csillagos pipát különösen Tiszadada község környékén kedvelték. Itt *piros pipának* nevezték. A társas pipára egyetlen értesülésem van Szabolcs megyéből: Tiszalókról. Itt egy *Borbély Imre* nevű gazda használta. Ez a pipa piros és négy szopókás volt. Az asztalra tették fel és úgy szívták négyen. Tehát nem helytálló *Ecsedinek* az az állítása, hogy a pipát csak dísznek készítették.⁴ (Az utóbb említett három pipa a XXVI. t. 1, 2, 3. számú képein látható.)

A pipacsinálás természetesen Szabolcs megyében is megkezdődött és fejlődésnek indult. Elég jövedelmező mesterség volt. Emellett a készítése sem volt nehéz.

A megye régi székhelyének — *Nagykállónak* — a pipacsinálására sajnálatosan, egyes-egyedül az 1848. évi zsidóösszeírásból tudtam adatot szerezni. Eszerint a községben az említett időben két zsidó *piparezelő* volt. Ugyanazon összeírás szerint azonban még más helyeken is voltak ilyen mesterek. Így *Kisvárdán* három *mester*, egy *segéd* és két *tanuló*. *Tiszadobon* pedig egy *mester*. Ugyanakkor *Tiszalókon* volt egy *pipás*. *Bercelen* is volt egy *pipakereskedő*.⁵

Bár a pipásságot és a piparezélést a megye különböző részeiben üzték, hírnévre mégiscsak egyetlenegy helyen — *Tiszadobon* — tettek szert vele. Itt készítették a *pásztorok* és a *betyárok* híres pipáját: a *dobi pipát*.⁶

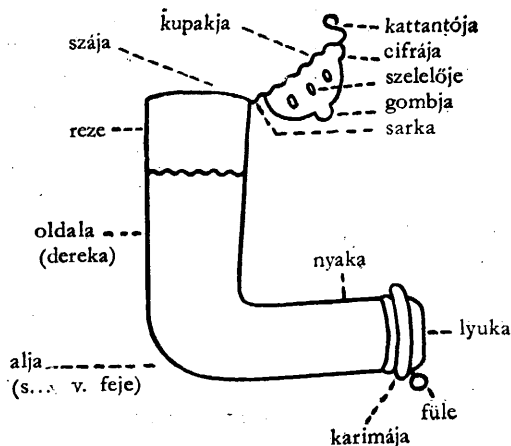
² A debreceni cseréppipa. Debrecen, 1932. című füzetben 26—33.

³ Így néhai id. *Kórik Gábornak* (*Tiszalók*) és *Karakó Imrének* (*Nyíregyháza*).

⁴ Id. *Kórik Gábor* és *Bodnár Bálint* adata. — A fiatal korában Debrecenben szolgáltató, később *Nyíregyházán* postáskodó *Farkas István* pedig már arra is emlékezett, hogy debreceni volt gazdája *Méhes János* és a *Kossuth utcai Tóth János* ugyancsak használták a négyszopókás társaspipát.

⁵ A nyíregyházi Állami Levéltár Szabolcs megyei iratanyagában levő, különös jelzés nélküli kézírásos könyvben található adatok.

⁶ Id. *Kórik Gábor* és *Karakó Imre* adata.

10. kép. A pipa részei

Ezt a pipát a község elöljárósága szerint a Máramaros megyei tutajosok is nagyon kedvelték. Egy-egy útjukban 40—50 pipát is elvittek Tiszadobról.⁷

A pipa készítője a szabadságharc idején került Tiszadobra. Részt vett az osztrákok elleni harcokban, s ezért a lakóhelyéről el kellett menekülnie. Tiszadobon piparezeléssel és pipaszárkésztéssel kezdett foglalkozni.

A községben különben cserépegetésre alkalmas föld is volt. Sőt voltak ott cserepesek is. Mint érdekességet, azt is emlegetik az öregek, hogy a tiszadobi sihederek játékból még a XX. század elején is ásták az agyagot, s azt pipaformára kialakították, kenyérsütés végeztével pedig a kemencében kiszáritották, úgy „füstöltek belőle”. Ez arra a feltevésre indít, hogy a pipakészítést látniuk kellett, s akiktől látták, a tiszadobi cserepesek voltak. Ezeket pedig a tiszadobi öreg piparezelő vette rá a pipakészítésre. Ennek egyébként az összeírás szerint Farkas Salamon volt a neve.

Pipáiról pedig még ma is azt beszélik, hogy nagyon szép kupakkal voltak ellátva. Olyanokkal, hogy azt „utánozni nem tudták” (12. kép). „A fia sem tudta.” „Lehet, hogy a pipa azért vesztett a hírből.” (Az utóbbi piparezelő kupakformája — amely maga is mestermunka volt — a XXVI. t. 4—5. képein látható.)⁸

A tiszalöki néhai id. Kórik Gábor szerint a pipa keresztmetszete kerek volt. Az alja azonban *sugár*ra ment ki. (Vagyis az alja felé vékonyodott). A pipák oldala nem volt egyforma. Egyik sima, másik kalászos (ebbe a kalászosok bele voltak karcolva), a harmadik *hornyolt*. (Ennél hosszú, nem túl széles, legömbölyített végű kiemelkedések húzódtak a pipa alja felé.) A szája alatt azonban valamennyijének keskeny karima húzódtott körül. És ez csipkézett rézzel volt beborítva. A kupakja gömbölyű és szépen kicifrázott volt, nyaka pedig *egyenes*. (Vagyis derékszögben távolodott a pipa fejtől.) Így természetes, hogy a szára is egyenes volt.

⁷ Az adat az 1849. évből való.

⁸ Id. Kórik Gábor adata.

11. kép. A debreceni kis veres pipa

akadt szegény ember, aki 50—60 kilométernyi utat is megtett gyalogszerrel egy-egy vásáros helyre, hogy a keservesen összerakosgatott pénzceskjéből ezt a pipát megvegye magának.⁹

Egy vidéki utam alkalmával találkoztam egy kemecsei juhással — név szerint Szabó Istvánnal —, akinek a szájában ugyanazt az alja felé keskenyedő, peremes szájszélű pipaformát láttam, mint amilyen volt a dobi pipáé. De a pipa anyaga — meglepetésemre — nem agyag, hanem tajték volt. Amikor érdeklődtem nála a pipa neve után, azt felelte, hogy az debreceni dobi pipa.

Valószínű, hogy a pipa egy Debrecenben készített dobi pipa-utánzat volt. Ezt annál inkább el lehet mondani róla, mert ott biztos tudomás szerint volt egy Schwartz nevű tajtékpipa készítő.¹⁰

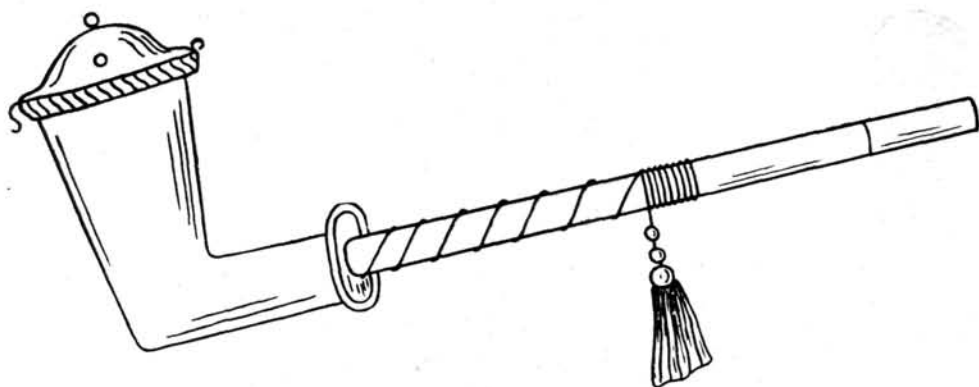
A kisvárdai piparezélésről és a tiszalöki pipásságról az 1848. évi összeírás adatain kívül nem került egyetlen adatom sem. Az összeírásnak a tiszaberceli pipakereskedésről szóló részéhez azonban már több adatom is kapcsolódott.

Ezekből az adatokból megtudtam, hogy a község agyagföldje a *tetőfedő cserép* égetéséhez nagyon megfelelt. Nyíregyháza város például az 1848. év táján a szekerek százaival hozatta a tőle 24 kilométerre eső Tiszabercelről a készítéséhez való nyersanyagot.¹¹ Ugyanaz a massa jó volt a cserépedények készítéséhez is. A községben magában is volt fazekas. 15—20 évvel ezelőtt egy nyíregyházi fazekasmester — Fazekas Sándor — is Tiszabercelről hozatta az agyagot. A kezdetleges pipák készítéséhez is megfelelt a község földje. A nyíregyházi Jósa András Múzeumban van is egy kezdetleges berceli pipa. A tárgyon nagyon meglátszik, hogy egyszerű parasztember munkája. Ennek is sugarra megy ki az alja. Sugárabbra a dobi pipánál is. (Vajon az első dobi pipának a sugársága nem a kezdetlegességgel függött-e össze? Nem annak a csökevénye volt-e rajta?) A berceli pipán sarkantyú is van. Mint sarkantyús pipa a Múzeumban egyedüli darab. (Emellett készítőjének helyes formaérzékéről tesz bizonyóságot.) A pipa két oldala különböző díszítésű. (Mintha a mesterkedő ember türelmetlenül várta volna munkája befejezését.) Jobb

⁹ Nyárády Sándor adata (Kék).

¹⁰ A XXXI. tábla 1a és 1b jelzésű pipáján is megvolt a névjelzés.

¹¹ A nyíregyházi Állami Levéltár Nyíregyháza városi iratanyagában.

12. kép. A korai fajta dobi pipa szárral és bojtos pipazsinórral. Id. Kórik Gábor rajza emlékezet után (Tiszalók)

oldalán még rozmaringszálas, bal oldalán azonban már csak ragyázott (lyuggatott). Itt azután megvan a készítő *MA* jegye is. (Hihetőleg neve kezdőbetűi.) A másik oldalon ott találjuk a készítés idejét is: 1921. Ju... Említést érdemel az is, hogy a pipa fejből a nyaka hegyes szögben indul ki, a nyak vége pedig *karimás* és *ragyás*¹² (13. kép).

E bemutatott pipa alapján feltételezhetjük azt, hogy valaha Tiszaberceken is volt olyan-ilyen pipásság.

Nyíregyháza maga csak azután kapcsolódott be a pipakészítésbe, amikor már megyei székhely lett. Ez természetes is. Hiszen — mint már tudjuk — cserépkészítéshez — s így a pipakészítéshez — sem volt agyagföldje. De volt egyre növekvő vevőköre.

Ahogy idősebb emberektől a nyíregyházi pipások után kérdeztem — kivétel nélkül egy gyerekes — hogy ne mondjam: együgyű — kis verssel kezdték a visszaemlékezésüket:

Hofman a fűszeres,
André az üveges,
Blau a pipás,
Wohlgemut a csipás.

A nyíregyházi pipássághoz tehát a Blau név kapcsolódott hozzá az emlékezetben.¹³

Régi iratok lapozgatása közben azonban rájöttem, hogy a város legelső pipakészítőjének egy másik név viselőjét kell tekinteni. S e név a Jakab. Az 1887—1888. években ugyanis Jakab Béla foglalkozott itt pipakészítéssel, s Jakab Mórítz a piparezeléssel.¹⁴

¹² Leltári száma: 56.246.1.

¹³ Id. Kulcsár Gábor adata (Nyíregyháza).

¹⁴ Ez az adat a nyíregyházi izraelita egyházköztség anyakönyvében található (Nyíregyházi Áll. Lvt. Szabolcs megyei anyaga).

13. kép. Berceli sarkantyús pipa
elő- és oldalnézete

Kétségtelen azonban az, hogy a nyíregyházi pipásság a Blau-család bekapcsolódásával indult virágzásnak. Annyira, hogy messze földön — az ország határán kívül — Romániában is — ismeretessé vált.

A nyíregyházi pipások — mint más vidékek pipásmesterei is — a közelben található agyaggal próbálkoztak legelőbb. Tiszabercel volt hozzájuk legközelebb, tehát annak az agyagjához nyúltak hozzá a kezdet kezdetén.

A berceli agyag a pipa készítéséhez nem bizonyult a legalkalmasabbnak. A kézi mintázást még csak állta, a gépi préselést azonban már nem bírta.

Ez a megjegyzésem természetesen a legjobb berceli agyagra vonatkozik. Tudniillik az agyag ott sem egyforma.

A község agyaggödrében a felső rész rozsdás, s ez még túlságosan gyenge minőségű. Az ezalatt levő szürke színű réteg már jobb, sőt berceli vonatkozásban a legjobb. Az ezalatti kék színű réteg minőségre nézve a kétféle agyag közt van. Nagy hibája, hogy hamar olvad, 1000 foknál elhajlik. Ha azonban a finom, könnyen gyúrható kék agyagot a fölötte található szürke agyaggal keverik, mégiscsak fel tudják használni. Vele a szürkét könnyebben feldolgozhatóvá teszik. Így jártak el az edénykészítésnél, a pipakészítésnél is.

A pipának szánt agyagot Nyíregyházán hordóknak tejfel sűrűségűre feloldották. Azután egy négyszögletes farámára szegezett apró szemű *vas rostán* egy hosszú *faládába* átszűrték. (Utóbbi szerszámnak *szűrőláda* volt a neve.) A rostán természetesen minden idegen anyag fennmaradt. A ládában az agyagoldatot addig szikkasztották, amíg gyúrható nem lett. Akkor belőle egy-egy pipára valót kiszakítottak, s egy asztalon, tenyérrel pálciformára nyújtották. (Így *hurkának* nevezték.) Azután egy *szárító rácsra* helyezték. Onnan levéve, a vastagabb végébe a *felsőszár beszűrőt* beszűrték. Nyomban utána egy megolajozott *fajformába* beszorították. Vékonyabb végébe az *alsószár beszűrőt* benyomták. Kevés idő elteltével a pipaanyagot a formából kiemelték. Egy *lyukasztóval* a torkát átszűrték. Így a szája és a nyaka közt összeköttetést teremtettek. A *körvágó* nyelét a pipa szájába bedugták. Az azon levő kis kést a szájon körülfordították. Így simára vágták. A *pipapucoló* nyelét a nyakába bedugták, úgy tágitották. A végét ugyanazzal legömbölyítették. Azután a pucoló élével a lekíváncozó részt lefaragcsálták. Ha díszesre akarták csinálni, kis *mintázójákkal*, *vasakkal* vagy *rezekkel* kicifrázták.

Ezek után már a *szegecs állónak* nevezett szárítóra rakták. Ez a szerszám egy derékszögű négyszög alakú deszkalap volt, ami sűrűn tele volt verve szegekkel. A szegeknek a *leghegye* volt a deszkába beütve, egymástól olyan távolságban álltak, hogy a szájukkal lefelé rájuk akasztott *nyers pipák* egymást ne érhék (XXVII t. 1, 2, 3).

A berceli agyagból mintázott pipákat még a *legegyszerűbb fazekas kemencében* égették ki. Ennek a kemencének kerek volt az alja, hajlott az oldala, nyitott a teteje és földdel kitapasztott a fenéke. Két száját csináltak neki, ezek szemben voltak egymással. Ha edényekkel vegyesen rakták bele a pipákat, akkor a rakást az edényekkel kezdték meg. Ezeket a kemenceszélről beljebb sorakoztatva — köztük azonban híjat hagyva — a kemence falához *dűtögették*. Így köztük és a kemence fala közt *lángjáratot* csináltak. (Legalkalmasabbnak tartották erre a célra a korsókat.) Rakás közben a kemence szájában a fával való tüzelésre egy-egy kis térséget hagytak. Utána a szájak közt két egyenes sorban edényeket állítottak. Természetesen itt is hagytak térséget az edények közt, *lángjáratnak*. Majd egymásnak *dűtögették* ezeket is. Valamennyi edény mellé pipákat rakosgattak. Úgy azonban, hogy a dűtögetéssel kialakított *lángjáratokat* el ne torlaszolja.

Amikor az edényeket és pipákat így berakták, a kemence tetejét törött cserepekkel befedték. Utána a kemence két száján száraz fával tüzelni kezdtek. Közben a fákat a *lángjáratokba* is betologatták. A füst a cserepek közt távozott. A gyenge szél ki is *lángoltatta*. A cserepek természetesen kormosak lettek. Ha a korom róluk leégett, az edények és a pipák ki voltak égetve. De nem szedték ki azonnal, nyolc-tíz óráig hűlni hagyták.

Ha csak pipát égettek, akkor tűzálló anyagokból (pl. kaolinból) állványokat csináltak nekik.

A berceli agyagból készített pipák közönségesen veresek voltak. Amelyik pipa jobban kiégett, az erősebb lett. Amelyiket pedig a láng kapta is, az *vasasa* égett. (Az agyag benne ugyanis olvadásba kezdett átmenni.) Az ilyen pipát azután *megcsiszolták* vagy *lefestették*. Hanem a csengéséről csak meg lehetett ismerni. Némelyik pipás ember éppen ezeket kereste. Borközi állapotban dicsekedve mutogatta, s merészen hívogatta a cimboráit, hogy üssék össze a pipájukat vele. A tét legtöbb esetben *pálinka* volt, s ezt a gyengébb pipa tulajdonosa fizette.

Amelyik veres pipa gyengén égett ki, azt újra betették a kemencébe. A berceli agyagból is készítettek azonban már fekete pipákat. A kiformált nyers pipákat nagy cserépfazekakba, fűrészpor közé rakták, azután letapasztották, úgy égették ki. A pipa ilyenkor *fűstszínt* kapott. Azért *füstös pipának* is mondták. Emellett *kéményseprő pipának* is nevezték. Az ilyen pipákat *méhviasszal* bekenték, s puha szőrű kefével kikéfélték. Így *homály fényük* lett, mintha *dér menne rá valami fényes tárgyra*.

A nyíregyházi pipakészítés fordulóponthoz érkezett akkor, amikor a gépeket is alkalmazni kezdték. Ez körülbelül a századforduló után a *fehér debreceni pipának* a szabolcsi piacon való megjelenési idejében következett be.¹⁵

A berceli agyag — mint már futólag említettem is — nem bírta a géppel való formálást. Más pipaanyag után néztek hát.

Fáradozásuk nem volt hiábavaló. A Hegyalján nemcsak jobb, hanem szebb anyagot is találtak, nemcsak egyfélé, hanem kétfélé. Ezek mindegyike állta a gépi préselést. Az egyik nem veres, hanem *piros* pipára való agyag volt, a másik pedig szép *fehérre* való. S ha az utóbbiról még azt is megemlítjük, hogy amikor a bagótól *bekozmásodott*, a tűzben visszanyerte az új színét — meg lehet érteni a nyíregyházi pipa előretörését.

¹⁵ Fazekas Sándor adatai (Nyíregyháza).

A piros pipa piros agyagát Sárospatakról, Mádról és Bodrogkeresztúrból hozták. A fehérét pedig Sárospatakról és Mádról. Az új anyagok részben már új megmunkáláson is mentek át. Mivel kavicsok is voltak bennük, *agyagdarálón* átdarálták, majd *hurkanyomó gépen* agyaghurkákat csináltak belőlük (XXVIII. t. 2). Azután mérték mellett feldarabolták, *présgépen* formálták. A prés *réznegatívját* petróleumos olajjal megkenték. A pipanegatívokat Budapesten készítették, azért kezdetben a nyíregyházi pipákkal kapcsolatban egyéni ízlésről beszélni nem lehetett (XXVIII. t. 1a, 1b és XXIX. t. 1, 2). Legföljebb annyiban, hogy a jobban keresett pipaformák gyártásán igyekeztek. Ilyen volt a *kovács*, a *jogász* és a *körmös pipa*.¹⁶ Később azonban készítettek már más pipákat is. Így a teljesen simát — aminek a *Miska-pipa* nevet adták, amit azonban fehérsége miatt csak vászonpipának mondtak. Készítettek vastag oldallal négy- vagy hatszögletű pipát is, amit *kávéházi pipának* neveztek el. (Talán azért, mert nem volt kupakja, s ilyen pipát csak a kávéházba járó, ráérő emberek szívhattak.) (XXX. t. 1—5, 7—9.)

Ezeket a pipákat már fejlettebb — azaz *visszatérő lángú* — kemencében égették; ez fekvő hasáb alakú, egyszájú kemence volt. Két oldalán — egészen lent a földszínen — volt a két tűzlyuk. Ezek folytatása volt a két befalazott tűzjárat, amelyek a kéménybe torkolltak. A tűz és a füst tehát nem érhetette a cserepeket. A pipákat a kemencében a tűzjáratok táján helyezték el. A kemenceszáj közelében, lezárása előtt, egy szájjal kifelé fordított, mázzal bekent csuprot helyeztek el. Ezt *próbának* mondták. Tüzelés előtt a kemence száját befalazták, a középtájon azonban egy tégladarabbal elzárható lyukat hagytak rajta. Ezután a tűzlyukakba száraz fával befűtöttek. A kemence száján levő lyukon időnként betekintettek, egy meggyújtott s bedugott pálcá világánál. Ötszáz foknál a próbának barnás színt kellett kapnia, nyolcszáznál a máz már olvadt. (Ezt nevezték *eredésnek*.) Ha ekkor a kemence nyílásán egy forgácsot bedugtak, már lángra lobbant. Ilyenkor már piros volt a kemence belseje. Nyolcszázötven—ezerháromszáz foknál a próbán a mázkeverék már fényesen folyt. Ekkor a tüzelést már abba is hagyták (XXIX. t. 3).

A kihűlés 8—10 óra hosszat tartott.

A fekete pipa készítésének is új módját alkalmazták.

Ennél a kiégetés után a hőt háromszáz—ötszáz fokra leengedték. Akkor a szájnnyíláson fűrészporthoz szórtak be. Utána lezárták a lángesatornát.

A piros pipát fényezni kellett. Ezt *méhviasszal* csinálták. A fehérenél nem volt szükség a fényezésre.

A kupakokat és rézborításokat kezdetben kész rézlemezekből egy-egy formán kalapáccsal alakították ki. A technika haladásával azonban már gép segítségével préselték.

A sima pipát Mátészalka felé és a Hortobágyon kedvelték. Az utóbbi, mint tudjuk, Debrecenhez tartozott. Eszerint a nyíregyházi pipák már Debrecen város legtermészetesebb — sőt legsajátabb — piacára is betörték.¹⁷

Úgy negyven-ötven évvel ezelőtt nagy keletje volt a *gipsz pipának*. Ezt olcsóságával váltotta ki (XXX. t. 6).

¹⁶ A kovács pipába egy lófej volt benyomva a nyak és a derék találkozási pontjánál. A jogász pipa vonalas volt, a körmös pipánál az alján egy állati körmös láb volt fordított helyzetben ábrázolva.

¹⁷ Fazekas Sándor adata. — A debreceni pipakészítés válságát is az okozta, hogy más városok pipásai már jobb és szebb anyaggal dolgoztak.

A vidéki kiskereskedőknél kaskaszámra állott a gipsz pipa. Zsebszámra vették a pipás emberek az olcsósága miatt, abban a reményben, hogy így kevesebbet kell pipára költeniük. Ebben azonban alaposan csalódtak, mert a pipa oldala nem állta a tüzet: kirepedt, nyaklyuka a szár végének egy erősebb nyomásától is kiszakadt. Így mihamar a trágyadombra is került, onnan meg a szántóföldre. S a sok-sok törött gipsz pipa a fehér színével évekig figyelmeztette a járókelőket egyes pipakészítő mesterek eltévelyedésére. Sőt a pipakészítők válságos helyzetére is: mert ez az idő egybeesett a gépi pipakészítésre való átmenettel.¹⁸

A gipsz pipa piacra való dobásával jött szokásba a falusi kiskereskedőknél a *bors* pipával való mérése is. A pipa mindig bennállott a borsban. Egy krajcárért adták tele.¹⁹

Egyes katonaviselt emberek *porcelánpipával* tértek haza, de általában melegnek találták, s így felhagytak a szívásával. A porcelánpipa természetesen osztrák gyártmány volt.²⁰

Legnevezetesebb pipaanyag volt a *tajték*. Úgy tartották, hogy ez az anyag — tengerhabból volt. Úgy verődött össze a tenger hátán. Szegény ember nemigen jutott hozzá²¹ (XXXI. t. 1a, 1b, 2, 3).

Egy időben a községek belső emberei — bíró, esküdt stb. — többnyire *tajtékpipát* szívtak. Ezt rangjuk egyik jelének tartották. Ezek mellett azonban voltak *köznapi pipák* is. A *tajtékpipák* voltak az *ünnepiek*. Ezt a nevükben is kifejezték. *Ünnepi pipa*.

A *tajtékpipák* közt voltak *simák* és *faragottak*. Utóbbiak voltak a drágábbak. De valamennyijük közt az volt a legbecsesebb, amelyik valami vonatkozásban volt a magyar étellel. Ez lehetett azután egy nagy ember — például Kossuth Lajos — arcása révén. Lehetett állat (például ló) alakja, vagy egy egész eseménysorozat is — például egy aratási jelenet.

Az olcsóbbfajta *tajtékpipának* *réz* volt a kupakja. A valamivel különbe már *ezüst*. Ezek közt volt olyan is, amelynél a különálló kupak láncon állott. Egy leveleki vonatkozású hagyatéki leltárban találtam egy *aranypipáról* szóló feljegyzést is. Ez minden valószínűség szerint aranykupakos *tajtékpipa* volt.²²

A kicsit módosabb emberek — akiknek a cseréppipát már derogált szívni — akik azt magukhoz nem illőnek látták — de akiknek még *tajtékpipára* nem telt —, azok kassai vagy selmeci pipát (XXXI. t. 6—7), esetleg a *paszulypipát* vásárolgatták. Ezt állítólag *paszulyból* (*babból*) készítették, azonban *műkő* lehetett. Fényes fehér, vagy sárga volt a színe. Elterjedését az is elősegítette, hogy egyes iparosok egy-egy nagyobb üzlettel kapcsolatos szállítás alkalmával a szekereseknek ajándékba is osztogatták. Rossz pipának tartották. Megrepedezett, sőt ki is lyukadt.²³

Ma a sokféle gyári pipa közül a *kis fapipa* van leginkább használatban. Ezt szorongatják a foguk közt legtöbben.

¹⁸ Néhai Tatár Miklós adata (Kék).

¹⁹ Csillag Miksa adata (Kék).

²⁰ Id. Kórik Gábor adata.

²¹ Tulajdonképpen víztartalmú magnéziumszilikát. Átlátszatlan sárgás-szürkés, vagy fehér színű és sikamlós. Igen lágy.

²² A leveleki Molnár-család tulajdonában volt a XIX. század I. felében. (A Nyházi Áll. Lvt. Szabolcs megyei anyaga, örökösödési része.)

²³ Nyárády Sándor adata.

Ismerjük mindnyájan ezt a pipaféleséget. A pipák budapesti gyári készítmények. A kupaknélkülisége miatt inkább a városban és városias községekben használják. Aki kényszerből adta rá magát, az egy-egy elmes szerkezettel próbálja lezárni. Én láttam már olyan kis fapipát is, amelynek katonablúz gombjából készítettek *fedőt* (kupakot). A készítés mindössze annyiból állott, hogy a gomb fülébe cérnát fűztek, s így a pipaszárhoz kötötték.²⁴

Emellett a múltban előfordult még más különleges fapipa is. Faragványos, vagy teljesen sima is. Az első inkább bolti volt, az utóbbi saját készítmény. A pipa belsejébe a készítő fölösleges óvatosságból néha egy pléhdarabot is beleillesztett. (Van egy ilyen pipa a nyíregyházi Jósa András Múzeumban is.)²⁵ Sőt tudok olyan pipáról is, amelynél a használhatatlanná vált cseréppipa derekát egy macskaköröm alakú faaljra szerelték. (Természetesen az ilyen pipa már erősen *szükség-*, sőt *ínségpipa*. A pipa alja *diófából* került ki.)

A fapipákat különben *szőlőcsobakból*, *rózsagyökérből* (rózsatőből), *cserfából*, *körtefából* vagy *almafából* készítgették. Ezek a fák tudvalevőleg nem hasadnak²⁶ (XXXII. t. 4, 5).

Mellettük hallottam még a *cseregolyó* (tölgygubics) és *nádkotó* pipákról is.

Az első pipaféleség még nem régen is a sihederfiúk pipája volt. A Tisza menti községekben az erdők kiirtása utáni időkben is közönséges volt. A Tisza a tölgygubicsot a hegyekből hozta. Egy-egy tavaszi áradása után terítve volt a cseregolyó a fővényes partján.

Pipát olyan módon készítettek belőle, hogy a tetejét levágták, s a belét kivájták. Az oldalába lyukat fűrtak. Ide dugták azután a fából készített szárat. Egy cseregolyó pipába két cigarettára való dohány ment bele.²⁷

A kotópipát az egykori rétközi halászok készítgették, természetesen szorultság esetén. A nád föld alatti vastag futószárából — a kotóból — vágják ki. (Ezt ma már csak *nádgökérnek* mondják.) Vékonyabb részén meghagyták a *kötést* (görcsöt). Efölött négy jó ujjnyi magasságban átvágták az üres szárat. A kötés felett pedig a pipaszárnak lyukat fűrtak. A szár is rendszerint nádszárból készült.²⁸

Ezeknek a primitív pipáknak természetesen nem volt nyakuk. Ezt a szár helyettesítette. A fejlettebb formájú pipáknál már kivétel nélkül meg lehet találni a nyakat. Ezeknél is van azonban különbség. Leglényegesebb az, hogy a régebbiek legtöbbször derékszögben távolodik a pipafejtől. Az újabbaknál pedig már csak hegyesszögben, aminek a pipaszár újabb formájában kell keresnünk az okát.

A magyar ember csak egészen kivételes esetben szívja a pipáját szár nélkül. Akkor tudniillik, ha a pipaszárat valamilyen oknál fogva használni nem tudja (például eltöri). Vagy ha megerőltető munkát végez. A szár nélküli használat különösen a kávas kutak tisztítása közben ismeretes. A tisztítónak az a célja, hogy a nikotín bódító erejét megsokszorozza.²⁹

A régiebb száruk még egyenesek voltak. Ezt a formát megkövetelték a primitívebb pipaformák s az olyan fejlettebb pipák is, amelyeknek a nyaka derékszögben hajlott el a fejtől.

²⁴ Egy nyíregyházi szegényházi gondozottnál láttam.

²⁵ Leltári szám: 56.236.1.

²⁶ Id. Kórik Gábor adata.

²⁷ Bodnár Bálint adata.

²⁸ Néhai Borsi Dániel adata (Kék).

²⁹ Néhai Széles Dániel adata (Kék).

Az egyenes szarát a fiatalok többsége még jóféle *berenafa* (kőkenyfa) tőhajtásából csinálta. Esetleg az *őszibarackfa* fiatal, görcs nélküli hajtásából. Kemény volt mind a kettő, mint a csont. Tüzes *esernyődróttal* sütötték (égették) ki a belét.³⁰

Fiatal földmunkás ember nem használt hosszú szarát. (Legföljebb, ha ünnepnapon.) Munka közben nem foghatta kézzel. 20—25 centiméter hosszúra vágta. Agyarának így is elég volt azt tartani.³¹

A fiatalabb pásztoremberek azonban már 50 centiméterre is szabták a szarát. A ménes, gulya, sertéskonda és juhnyáj után járók keze segíthetett a tartásában. Ezek azután már áldoztak is a szarra: pénzért is vették.

Az idősebb emberek, pásztorok azonban már csak puhább fák után néztek. Ilyenek voltak a *veres-* és *feketegyűrűk*.

A dobi pipának magának is veresgyűrűből volt a szára. A dobi öreg „kupakos” (kupacsináló) legalábbis ilyen szarát készített hozzá.³²

A feketegyűrűt sem tartották azonban megvetendőnek. Nyíregyházán a huszárkaszárnya építésekor az istálló körül tisztán feketegyűrűket ültettek. Ezzel azt akarták elérni, hogy a huszárok ne járjanak pipaszár után a sóstói erdőbe. (A fák hatvanöt évig álltak az istálló mellett. Ez idő alatt 60—80 centiméter átmérőjű fákká lettek. 1945 telén vágatták ki szerszámfának.)³³

A szár vékonyabb vége közelében természetesen egy bevágást is tettek. Ez a foggal való megfogását könnyítette meg. A vastagabb végét kissé mehegyezték, néha még ronggyal is betekerték. Így jobban beleszorult a pipanyak lyukába.

Voltak akik a *törökmeggyfáért* lelkesedtek. — Ez hétszerte finomabb a többinél — mondták —, mert *íz*t ad az ember *belső részébe*. De csak akkor, ha külön *szopóka* (csutora) nélkül van.

A *kutyafának* is akadt kedvelője. Ez a fa valamennyi fánál sugárabb volt, és a színe is megvesztegető. Ha *kiért*, fekete lett a *földje*, s rajta *fehér szeplők* lettek. Hanem kis baj volt vele. A kiérésig nyálazott tőle az ember. (A kiérés nem más, mint a szár nikotinnal való átítatódása.)³⁴ (XXXII. t. 1.)

Mint az eddigi leírásból is gondolhatjuk — a szegény ember többnyire maga csinálta a pipaszarát. Míg fiatal volt, a praktikust, a szépet vagy a jót kereste, nem bánta, ha munkás volt is a pipaszárkészítés. A közepes életkorban levő valamieskét már a kényelmével is törődött. Az öreg azonban már egyedül a kényelmét kereste.

Az utóbbi azt nézte — és nézi — elsősorban, hogy melyik fának van *napraforgó* (napraforgó kórora emlékeztető nagy) *bele*. Az ilyet különösebb nekikészülés nélkül is meg tudja pipaszárnak csinálni. Leggyakrabban a *diófa* gallyát választja ki erre a célra. Ez ugyan kezdetben egy kicsit keserű, de könnyű belőle pipaszarát csinálni. A belét közönséges hidegdróttal is ki tudja tolni. S ezért egy kis kellemetlenséget is el tud viselni. Lassan-lassan úgyis bagó íze lesz. Ezért az öreg emberek előtt leginkább a diófa jön számításba. Ezután gondol csak az árvafűzfa, a jávorfa (juharfa) és a jázminfa (hamis jázmin) használatára. Ezeknek a fáknek előnye az is, hogy puhák, nem ron-

³⁰ Néhai Széles Dániel adata.

³¹ Id. Kórik Gábor adata.

³² Előbbi fa latin neve: *Cornus sanguineus*. Utóbbi: *Acer Tataricum*. L.

³³ Id. Dienes István adata (Nyíregyháza).

³⁴ Törökmeggy: *Prunus (Cerasus) Mahaleb*. Kutyafa: *Kutyabenge*: *Frangula alnus*.

gálják az elnyűtt fogakat. Ha a fák ráadásul még görbék is, teljes az öröm. Nem kell szorítani az embernek a fogával, vagy éppen az ínyével, nem kell a kezével sem tartania. Leológathatja a mellére. A pipaszár vékonyabb végén a készítő gömböt is faraghat, sőt *csutakot* (rongygöngyöleget) is tekerhet szópókának³⁵ (XXXII. t. 2).

Az egyenes fát is lehet különben egy kis fáradsággal *meggörbíteni*. A fa meggörbítését úgy végzik, hogy a kívánt helyen meghajlítják. Madzaggal lekötik. Azután a hajlított részével forró vízbe teszik. Egy fél óráig benne hagyják, majd kiveszik, s a *sütő* (a tűzhely emelkedett helye) külső meleg részére teszik, ott megszáritják.³⁶

Itt szükségképpen megemlítem még azt, hogy a cseregolyópipa egyenes szárának a vastagabb végét úgy faragták meg, hogy a pipafüstnek a szárba való átszivárgását ne akadályozza. Nemkülönböztették azt is, hogy a nádkötő pipa a nád föld feletti üres szárrészből való szára készítésénél megint csak tekintettel voltak a füst útjának a megkönnyítésére. Azt talán már mondanom sem kellene, hogy azon a részén, ahol a szájba bevették, vágást nem csináltak. Legföljebb a görösöt is meghagyták rajta, s ezt átlukasztották. Úgy szívták — megszűrve — a dohány füstjét.

Ezek voltak a régiebb — sőt legrégiebb — pipaszápanyagok és formák.

Ezekhez csatlakozott meglehetősen régen a *bogdányi csutora* és a *turai szár*.

A bogdányi csutorát Tiszanagyfalu táján *bogdányi csucsornak* is mondták.³⁷

Ezt a szárféleséget szaruból, a tehének szarvának a hegyéből készítették. *Bogdányban* — vagyis Nyírbogdányban — már a legöregebb ember, a 87 éves Balogh Imre — sem emlékezett a mesterére.

A csutorára azonban még az 50 év körüli emberek is vissza tudnak gondolni. Feltehető, hogy a szár készítését egy bogdányi *esztergályos* kezdte meg, s a formát tőle vették át más falubeli esztergályosok is — s míg érdemes volt készíteni —, nevét is megtartották (XXXII. tábla 3).

A bogdányi csutorának *S* formája volt. Három részből állott: a *szópókából*, a *tőkéből* és a *szártóból*. A szópóka végén egy *gomb*, vagyis egy vastagabb szarurész volt. Ezt követte a vékonyabb sima rész. Ezt ismét egy gomb és egy sima rész. Így sorakoztak egymás után háromig, vagy négyig. A sima részeket *rágásoknak* mondták. A szár gombjai és rágásai kissé nyomottak, így kényelmesek is voltak. Ha az első rágás erősen bekopott, levágták, s a másodikat vették használatba.

A szópóka az utolsó rágás után hajlott és csavaros volt. Az utóbbi részével a vastagabb — mindkét végén csavarmenetes — *tőke* vékonyabb végébe csavarták. A tőke vastagabb végében levő csavarmenetbe viszont a szártó csavaros vége járt.

A szártó cifra volt. Rajta a vastagabb rész a vékonyabbal sűrűn változott. Alsó része — emellett — hirtelen görbülő és egyenletesen vékonyodó is. A görbítésével a pipa régiebb fajta nyakállásához igazodtak. A vékonyodásával pedig a pipa nyakába való erősebb beszorítást segítették elő.³⁸

³⁵ Jávorfai: *Acer campestre*.

³⁶ Bodnár Bálint adata.

³⁷ Mihályi István adata (Tiszanagyfalu).

³⁸ Néhai Balogh Imre adata (Nyírbogdány).

A turai szár készítésére már — érdekesen — vissza tudott emlékezni a nyírbogdányi Balogh Imre. Elmondta, hogy azt egy Harsányi nevű nyírturai esztergályos készítette. Elmondta azt is, hogy szaruból volt az anyaga. Durvább volt a bogdányi csutoránál. Gombjai egészen kereknek voltak. Rágásai egészen hengeresek. Vásárokra hordozgatta az esztergályos őket, ott árulgatta. A szárkészítésen kívül még — halászzal is foglalkozott. Tehát régi vágású falusi iparos volt. (Jellemző a régi dolgokhoz fűződő magyarázatok szertelenségére, hogy volt olyan ember, aki arra a kérdésemre, hogy miért nevezték a turai szárat turainak — azt a választ adta: azért, mert olyan görbülése van, mint a *nyíregyháza—kisvárdai útnak — Turánál.*)

Az újabb szárfeleségeket már vegyesen — szaruból és fából készítették. Szaruból volt náluk a szopóka és a tőke. Fából a szár egyéb része. Az utóbbi többnyire *hajás meggyfa* volt. Került azonban *hajatlan esztergályozott juharcifából* is. A hosszúságuk természetesen különböző volt. A földmunkás ember ebből is rövidebbet tartott. Ezt útközben a zsebébe is tehetette, munka közben pedig a kalapja madzagjához, a gatyája vagy a surca hátuljához is odaszúrhatta, a csizmája szárába is bedughatta. A jószággal bánó ember azon belül még szükségképpen görbe szárat is vett: az egyeneset a jószág a fejével könynyen a torkára ütötte.³⁹

Mások azonban a hosszabb szárat kedvelték. Ezt rangosabbnak látták. Régebben tartottak olyan hosszú szárat is, hogy a pipát kénytelenek voltak másokkal meggyújtatni. Az ilyen a *nyugdíjas öregeknél* volt szokásban. (XXXII. t. 4.)

A hosszabb szárhoz azután került már *borostyán* szopóka is (XXXII. t. 5).

Egyik-másik dohányos ember a pipáját és a pipaszárát egymáshoz is erősítette. Ezt legtöbbször egy kis *színes zsinórral* cselekedte. A zsinór egyik végét a pipa nyakára, vagy a nyak rezének a fülébe kötötte. A másik végét a szár alsó végén körülcavargatta, s úgy a dereka közepe táján megerősítette. Ebből azonban különös divat is fejlődött ki. Volt aki fényes, színes cérnából készült *makkocskákat* vett rá. Volt aki *bojtot* kerített rá. Akadt olyan ügyes „csemete” is, aki az édesanyja fiatalkori selyemkendőjének a rojtjából csinált magának bojtot. A pásztorembereknél szertelenül díszessé vált a szár. A dobi pipa száráról nyole bojt is lógott. Sőt akadt pásztor, aki a pipája szárát színes *üveg kalárisokkal* borította be. A selyemcérnára felfűzött kalárisok a betűnél apróbbak voltak. Úgy tették a szárra.⁴⁰

Ez a divat 25—30 évvel ezelőtt szűnt meg. Elmúlt az öregekkel.

Nyárády Mihály

³⁹ Bodnár Bálint adata.

⁴⁰ Id. Kórik Gábor adata.